

ANLAMBİLİM ÇALIŞMALARINDA DİL BİLİM GELENEĞİNİN YERİ

The Place of the Linguistic Tradition in Semantics

Şaziye DİNÇER BAHADIR*

Gazi Türkiyat, Güz 2021/29: 93-103, DOI: 10.34189/gtd.29.004

Öz: Türkiye’de dil bilim tartışmaları ağırlıklı olarak Batı’dan aktarılan çeviri metinler üzerinden yapılmaktadır. Batı’nın dil bilim geleneğinin teolojik kaynakları ve bunları zaman içinde değiştirip dönüştüren toplumsal dinamikler bilinmediği için metinleri anlamak oldukça zorlaşır. Böylelikle yapılan bir dil bilimi eğitimi eksik kalır ve istenilen verim sağlanamaz. Bu çalışmanın konusunu dil bilimi ve üzerinde şekillendiği gelenek ilişkisi oluşturmaktadır. Dilin bağlamı ile birlikte biçimlendiği görüşünden hareketle dil eğitimindeki eksiklikler irdelenmiştir.

Çalışmada öncelikle gelenek kavramıyla ilişkilendirilerek belagat ve retorik kavramları üzerinde durulmuştur. Söz konusu bu kavramların hangi toplumsal yapıda ne tür ihtiyaçlara cevap verdiği irdelenmiştir. Buradan hareketle ilk olarak Doğu ve Batı kültürlerinde dini saiklerin dil bilimi içindeki ciddi etkisi, ardından da Türkiye’de Tanzimat sonrasında ortaya çıkan toplumsal koşulların belagatte nasıl bir dönüşüm yarattığı üzerinde durulmuştur. Tüm bu tartışmaların somut düzlemde neyi ifade ettiğini anlatmak için de yürütmekte olduğumuz anlam bilimi dersinden edinilen gözlemlerden faydalanılmıştır. Sonuçta gelenek yoksunluğunun dil bilimi alanında nasıl bir çıkmaza yol açtığı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, dil bilimi, anlam, belagat

Abstract: The linguistic discussions in Turkey are mainly conducted through translated texts conveyed from the West. However, these texts become quite challenging to understand because the theological sources of the linguistic tradition of the West and the social dynamics that have changed and transformed them over time are unknown. The desired efficiency cannot be achieved from a linguistics education conducted in this way. This study aims to determine the relationship between linguistics and the tradition on which it is based. Based on the view that the language is formed together with its context, the shortcomings in the forms of language education shall be examined.

The study primarily focuses on the concepts of eloquence and rhetoric by associating them with the concept of tradition, and it has been examined in which social structure these concepts in question respond to what kind of needs. First and foremost, we have focused on the serious influence of religious motives in linguistics in Eastern and Western cultures and then on how the social conditions that emerged after the Tanzimat in Turkey created a transformation in eloquence. We have benefited from the observations obtained from semantics that we are conducting in order to explain what all these discussions mean on a concrete plane. As a result, it was revealed how the lack of traditions leads to a dead-end in the field of linguistics.

Keywords: Tradition, linguistics, meaning, eloquence

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE, saziyedincer35@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8927-2672, Gönderim tarihi: 04.11.2021 / Kabul tarihi: 12.11.2021

GİRİŞ

Bu çalışma, dil bilimi öğretiminde karşılaşılan zorluğu anlamaya çalışmanın neticesi olarak doğmuştur. Eğitim süreçleri içinde karşılaşılan bu problemin kaynağında yatan sorunu tartışmak ve de ne olduğunu anlamak, çözümüne katkı da sunabilir. Dil eğitiminde karşılaşılan temel sorunun bilginin üretildiği bağlam ile ilişkisi olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle bilgi onu var eden toplumsal koşullar daha iyi anlaşıldığında kolaylıkla kavranabilir ancak tersi bir durumda soyut tartışmalardan öteye geçemez. Bu yazıda dil-bağlam ilişkisi üzerinden dilin anlamsal kazanımları tartışılmaktadır. Ortaya çıkan eksiklikleri irdelemenin dil öğretimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sözlü ve yazılı kültür, farklı bağlamsal dinamikleri olan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra televizyon, radyo, internet kullanımıyla birlikte ikincil sözlü kültür¹ kavramı da gerek dil bilim gerek kültür çalışmaları içinde yerini almıştır. Günümüzde farklı bağlamlara ait söylemler birbirini etkilerler ve katmanlı bir yapı oluştururlar. Bütün bu iç içeliğe rağmen sözlü ve yazılı kültürden gelen dil kullanımı varlığını hissettirir. Bu yazıda sözlü ve yazılı kültürlere ait bağlamların farklılığı belagat ve retorik terimleriyle karşılaştırılacak ve anlambilim çözümlemelerine etkileri incelenecektir. Bu nedenle ilk olarak sözlü ve yazılı kültür özelliklerine bakmak yerinde olacaktır.

Walter Ong'a göre yazıdan tamamen yoksun insanların düşünce çizgisini sergileyecek, tekrar bir araya getirecek veya denetleyebilecek kendinden başka bir şey, bir metin yoktur. Çetele tutmak veya nesneleri dikkatle dizmek gibi belleğe yardımcı olma yolları da çetrefil bir önerme dizisini kaydetmeye yetmez. Bu durumda çözüm arayan, düşünen insana soru soran, onunla konuşan başka birisi gereklidir ve sözlü kültürde bir konu üzerine uzun boylu düşünmek, iletişime bağlıdır (Ong'dan akt. Postacioğlu 2003: 49). Yazılı kültürde ise sözlü kültürde olduğu gibi bir sosyalleşme ortamı bulunmayabilir. Bilgi, bir yerde kayıtlı bir şekilde korumaya alınmıştır ve orada durmaktadır. Kişi, bilgiyi tek başına oradan çıkartır ve ona ulaşır (Ong'dan akt. Postacioğlu 2003: 123). Böylece her iki kültürün bağlamlarının farklı olduğu söylenebilir. Buradan hareketle yazı-söz ilişkisi belagat ve retorik ilişkisi ile birlikte düşünülebilir. Batı geleneğinde yazılı kültürün sözlü kültüre göre daha üstün olduğuna dair genel bir kabul olmasına rağmen sıklıkla bu kabul eleştirilir. Örneğin yazının "*Helen dünyasına girdikten sonra, uzun bir süre Yunan hayatında çok önemli bir rol oynadığı söylenemez. Homer'in şiiri sözlü edebiyatı ve temelde söze dayalı bir uygarlığı yansıtıyordu.*" (Harris ve Taylor'dan akt. Taylan 2018: 47). Bunun yanı sıra antik klasikler, felsefeden edebiyat alanına kadar birçok disiplin için temel kaynaklar oluştururlar. Yukarıda da bahsedildiği gibi Homeros'un meşhur destanı çok önemi bir

¹ Geniş bilgi için bk. Walter J. Ong, (2003), *Sözlü ve Yazılı Kültür- Sözün Teknolojileşmesi*, (Çev. Sema Postacioğlu), İstanbul: Metis Yayınları.

edebî klasiktir. Ancak bu klasikleşmiş eserin oldukça uzun bir süre sözlü olarak aktarıldığı sonradan yazıya geçirilmiş olduğu çoğu zaman unutulur. Ayrıca Aristoteles metinlerinde de böyle bir durum söz konusudur. Sonradan yazıya aktarılmış olan bu metinler üzerine tartışmalar günümüzde devam etmektedir. Harris ve Taylor, Eski Yunan geleneğinin sözlü bir gelenek olduğunu ve yazılı gelenekten sonra dilin oldukça büyük bir değişim geçirdiğine dikkat çekerler.

“Gerek Platon gerek Aristoteles’e okuma ile yazma öğretilmiş her ikisinin de şairlerle tanışıklığı olmuş ve her ikisi de dil bilimsel sorunlarla ilgili felsefî düşünceler üretmeye yöneltilmişlerdir. Ancak her ikisinin de Dionysius’un tanımladığı şekilde bir dil bilgisi programından haberdar olduklarını gösterir bir belirti yoktur. Cratylus 432’de grammatike techne ifadesinin, yazımı bilmekten öte daha derin bir kavramı içermediği açık gibidir. Bundan çıkarılan sonuç, Yunan eğitim düzeninde belirgin bir değişimin Aristoteles döneminden sonra gerçekleşmiş olduğudur. İ.Ö. dördüncü yüzyılın ikinci yarısındaki çeşitli etkenler Yunan kültürünün bir ‘okuma yazma bunalımı’ geçirdiğini gösterir. Eski dünyanın en ileri iletişim teknolojisi olarak yazı, eski kent devlet yönetiminin hiçbir zaman talep etmediği yeni ve acil toplumsal isteklere cevap vermek durumunda kalmıştır.” (Harris ve Taylor’dan akt. Taylan 2018: 48).

Yukarıda sözü edilen dilbilgisi sorunundan hareketle yazılı kültürün yaygınlaşmasının toplumsal bir ihtiyaçtan kaynaklandığı söylenebilir. Devletin cevap vermeye çalıştığı ihtiyaçlar arttıkça, bürokratik yapı daha da karmaşılaştıkça yazılı iletişimin önemi artmış, yazıya olan ihtiyaç büyümüştür. Yazılı kültürün temeli sayılan klasiklerin yazıya geçirilmesinin altında da böylesi bir toplumsal dinamik yatmaktadır. Burada yazılı kültürün oldukça güçlü olduğu bu toplum yapısında sözün kudretinden yararlanarak karşı tarafı etkilemek de önemli bir meziyet olarak kabul görür. Dolayısıyla iyi bir hatip böylesi bir toplumda etkili bir kimliğe sahiptir; bu kişi, yaptığı işi en etkili biçimde yapabilmek için sözün gücünü kullanır. Bir öğretmen, filozof, söz ustası Aristoteles başka pek çok şey üzerine olduğu gibi retorik üzerine de düşünme ihtiyacı duymuştur. Çünkü etkili olmayan bir sözün karşılığını bulmadığı bir toplum içinde görev yapmıştır. Aristo’dan aktarılsa *“Başkalarını sakinleştirmek istediğinizde bu kanıt yollarını kullanmanız gerektiği artık açık; sizi dinleyenleri buna uygun bir ruh haline sokmalı ve öfke duydukları kimseleri korkunç, saygıya değer, hayırsever ya da yapmış oldukları şeyi istemeyerek yapmış ya da bundan üzüntü duyan kimseler olarak göstermelisiniz.” (Aristoteles’den akt. Doğan 2018: 105).* Dinleyeni uygun bir ruh hâline sokabilmek retorikten ustaca faydalanmaya bağlıdır. Gerçi Aristoteles retorik mantık biliminin ve politikanın etik dalının bir bileşimi olarak sunar ve onu biraz diyalektikçe biraz da sofistike biçimde düşünmeye benzetir. (Aristoteles’den akt. Doğan, 2018: 45). Etik ile kurulan bağ göze hoş görünmektedir ama yakından bakıldığında bu bağın zannedildiği kadar sağlam olmadığı görülür. Ayrıca Aristoteles, kitabının ilerleyen bölümlerinde iyi bir retorikçinin ahlaklı olmaktan daha ziyade öyle görünmeye gereksinimi olduğunu altını çizer. Sonuç itibarıyla Aristoteles’in retorik öğretmeye çalıştığı kişiler sözlü gelenekten gelen politikacılar ve mahkemede jürileri ikna etmeye çalışan hukukçulardır.

Bu hâliyle retorik Doğu dünyası tarafından tanındığında biraz ihtiyatla yaklaşmıştır. Çünkü her şeyden önce doğu dünyasında etkili biçimde konuşarak ikna edilecek jürilerin bulunduğu mahkemeler yoktur. Hikmetten anlaşılan daha derin bir düşüncenin neticesi olmasıdır. Hikmetli söz elbette ikna edici olmalıdır, ama sırf ikna uğruna sözün kudretinden yararlanmaya hoş bakılmaz. Örneğin Farabi, retorikğin yalnızca ikna amaçlı olduğunun üzerinde durmuştur. Daha derin sofistike düşünceyi retorikte (hatab) değil, diyalektikte (cedel) bulmuştur. Ona göre insan retorikği, diyalektikten önce keşfetmiştir. Retorik düşünme biçimi diyalektikçe göre daha kolaydır ve daha hızlı sonuç verir. Evvel zamanın felsefecileri bu yüzden ilk önceleri retorikçe yatkın olmuşlar ancak düşünceleri derinleştikçe diyalektikçe meyletmişlerdir (Farabi'den akt. Tekin 2019: 74).

“Bundan dolayı nazârî ya da amelî sanat dallarından herhangi birinde uzman olan kişi, uzmanı olduğu sanatta çıkarsadığı görüşlerden birini –bütün vaktini ona vererek çalışmayan ya da kendisine o sanatın öğretilmesi doğru olmayanlar gibi- o sanatta uzman olmayanlar nezdinde temellendirmek istediğinde, yapacağı konuşmada bir retorikçi ya da bu işi bir retorikçiye bırakmaya ihtiyaç duyar.” (Farabi'den akt. Tekin 2019: 76). Retorikği Doğu'ya anlatmak için eser kaleme alan Farabi'nin söyledikleri dikkat çekicidir. Ona göre bir düşünme yahut ikna biçimi olarak retorik diyalektikten daha aşağı bir seviyededir.

Doğu geleneği söz konusu olduğunda akla retorik değil belagat gelir. Belagatin retorik ile benzer yönleri vardır. Örneğin sözün beliğ yani güzel, etkili biçimde söylenmesi retorikte de belagatte de önemlidir. Ancak çok temel bir fark, retorikğin esasında sözlü geleneğin ürünü olarak doğmasına karşın belagatin yazılı geleneğin ürünü olmasıdır. Güçlü bir şiir geleneğine sahip Arap toplumları arasında ortaya çıkan belagat, etkili biçimde yazma sanatıdır. *“Belagat öncelikle, sözün ‘fesahat’li olması ile birlikte ‘muktezâ-yı’ hâl’e uygun olarak söylenmesidir (kelâmın belagati). İkinci olarak belagat, kurallara uygun söz söyleme yeteneği (meleke, İng. eloquence) dir (mütekellimde belagat). Üçüncü olarak ise belâgat, sözü bu şekilde söylemeyi öğreten bilimdir. Bir bilim olarak belagat, mütekellime (verici) sözü güzel ve yerinde kullanma yetisini kazandırmaya yönelik sistematik bir bütündür (belagat ilmi, İng. rhetoric).”* (Orak 2013: 186).

Mütekellime sözü güzel ve yerinde kullanma yetisinin kazandırılması gayreti retorikte olduğu gibi sadece dinleyeni ikna etme üzerine kurulu değildir. Belagat geleneğinde söylenen sözün altında bir hikmet aranır. Önemli olan bu hikmeti hem kulağa hem de göze hoş gelebilecek bir estetikle sunabilmektir. Dolayısıyla eline kalemi alanın, edebî maharet gösterenin bir belagat eğitiminden geçmesi esastır. *“Belagat kitaplarında ‘vücut-ı tahsin’ diye adlandırılan hassa söze dinleyici veya okuyucu yönünden iki mühim vasıf kazandırır; kulağa hoş gelmek, ruha ‘safa’ vermek. Bunların her ikisi de sözün düzeni, unsurları arasındaki bağlılık ve akışla yakından ilgilidir.”* (Bilgegil 1989: 182). Söze pürüzsüz bir akış bulmak hem retorikçinin hem de belagatçinin başlıca vazifesidir. Bir başka benzerlik, söz söylerken gözetilmesi gereken, eksiksiz bir bildirişim için gerekli olan eşitlik hususudur. *“Beliğ birisi muhatabın durumunu gözeterek*

sıradan insanların günlük hayatta kullandıkları sözlerle maksadını ifade ederse buna müsavat denir.” (Saraç 2019: 87).

Sözün karşı tarafı etkilemesi temel amaç olduğuna göre başka benzerlikler de kurulabilir. Ancak tüm bu benzerliklere rağmen gözden kaçırılmaması gereken belagatte söz derken esas itibarıyla yazılı olana, retorikte ise sözlü olana vurgu yapıldığıdır. Yine bir diğer önemli fark belagatte sarf edilen söze inanmanın belirgin bir biçimde gerekli olmasıdır. Örneğin iyi bir retorikçi savunduğu bir kişinin suçsuzluğuna inanmaktan çok, onun suçsuz olduğuna dinleyenleri inandırmakla ilgilenir. Ustalığı, savunduğu kişinin suçlu olduğunu düşünüyorsa bile tam aksi kanaatlemiş gibi savunma yapabilmesinden gelir. Oysa böyle bir şeyi yaparak usta bir belagatçi olmak mümkün değildir. Çünkü her şeyden önce belagatçi yazan kişidir. Yazının yanlışını silmek sözün yanlışını silmekten her zaman daha zordur. Bunun dışında belagatçinin geldiği kültürde, inanmadığını söylemek tepkiyle karşılanır.

Bu yönüyle belagatin etik ile ilişkisinin daha güçlü olduğu söylenebilir. Başlangıçta bir tür edebî eleştiri, daha iyi şiirin imkânlarını arayan bir uğraşı olarak doğan belagat İslamiyet’ten sonra farklılaşır. Burada şunu ilave etmemiz gerekir ki retorik de belagat da zaman içinde değişirler, gelişirler. “Arap edebiyatında belagat çalışmaları edebî tenkit ile başlar. İslami dönemde ise hem Kur’an-ı Kerim i’cazı ile ilgili görüşler, hem de edebî tenkit çalışmaları sebebiyle hız kazanır. Amaç Kur’an’ın her yönüyle anlaşılması olunca, müfessirlerin yanı sıra, usulcüler de ‘haber’, ‘inşa’, ‘hakikat ve mecâz’ gibi belagat konularını bolca işlemişlerdir. Belagatçiler de fıkıh usulünden yararlanmışlardır.” (Orak 2013: 19). İslamiyet ile beraber belagatin kazandığı bu yeni işlev bir düşünce biçimi olarak ona yeni katmanlar kazandırmıştır. Her şeyden önce fıkıhın işin içine dahil olması, belagatin daha sofistike biçimde yapılacağı anlamına gelmektedir. Artık anlama ve anlatma meselesi din adamlarının (burada din adamları sözü müfessirlerden, fıkıhçılara, mutasavvıflardan, ulemaya kadar en geniş boyutu ile ele alınır) temel sorunlarından biri hâline gelmiştir.

Din adamlarının dil meselelerinin içinde bulunmaları yalnız İslam dünyasına özgü de değildir. Ortaçağ’da Avrupa’daki okullarda -ki bunların hemen hepsi kilise denetimindeydi- dil bilimi dersi başlığı altında üç şey öğretiliyordu. Latince dil bilgisi, retorik ve diyalektik. Bunlara trivium (üçlü kol) adı verilirdi (Bayrav 1998: 22). Böylesi bir eğitimde temel amacın dinî ve idari kadrolarda görev alabilecek insanlar yetiştirmek olduğu açıkça görülür. Sözü edilen bu sistemin Osmanlı’daki medrese eğitimi ile paralel olduğu daha ilk başta göze çarpmaktadır. Medreselerde öğrencilere Arapça okuma yeteneği yanında, ciddi bir belagat bilgisi kazandırılıyordu. Üstelik medrese talebeleri de idari ve dinî kadrolarda görev almak üzere yetiştiriliyorlardı.

Bütün hayatın dinî temeller üzerine kurulu olduğu o yüzyıllarda okul, kütüphane, dil ve arşiv din adamlarının sorumluluğundadır. Bu noktada İngiliz matbaacı William Caxton’un, Westminster başrahibinin kendisinden istediği çeviri metinler ile ilgili hatırası dikkat çekicidir. Caxton zorlandığı çeviri deneyimini “Westminster başrahibi

Efendim, bana şimdi kullanılan İngilizceye çevrilmek üzere eski İngilizceyle yazılmış birtakım belgeler göstermişti. Gerçekten de bunlar öyle yazılmıştı ki İngilizceden çok Hollandacaya benziyordu; onları ne çözebildim ne de anlaşılır kılabilirdim." (Harris ve Taylor akt. Taylan 2018: 81) biçiminde aktarmıştır. Caxton'dan eski İngilizce olan belgelerin çevrilmesini isteyen kişi, bir din görevlisidir ve o bütün belgeleri korumak, gelecek kuşağa aktarmak için kendisini sorumlu hissetmektedir. Öyleyse Doğu'da ve Batı'da o zamanlar için dil bilimi ile uğraşanların din adamları olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Hatta Ortaçağ'dan gerilere gittiğimizde bile durum aynıdır.

Kültürel dinamikte göz önüne alındığında dil bilimi tartışmalarında dinî geleneğin oldukça önemli bir yer tuttuğu açıktır. Bunu anlamlandırmak dil bilim ile ilgili bazı tartışmaların kaynağını belirlemek için önemlidir. Dil bilimi içindeki tartışmalarda hangi sorular sorulmuş, o sorulara hangi cevaplar verilmiş anlamak isteniyorsa tarihsel sürecinde din ile ilişkisini göz önünde tutmak gerekir.

"Dil sorunlarını dinsel kaygılarla ele alan, kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan kutsal betiklerin dilini titizlikle korumayı amaçlayan eski Hintlilerden, Vedaların dili Sanskritçeye ilişkin dilbilimsel betimlemeler, ses ve anlam incelemeleri, sesçil çevriyazılar kalmıştır. Ulaştıkları yetkinlik bugün de dilbilimcileri şaşırtan Hintli dil bilginlerinin en ünlüsü, Astadhyayi (Sekiz Kitap) adlı yapıtın yazarı Panini'dir (İ.Ö V. ya da IV. yy). Bu çalışmalar Batı'da ancak XIX. yüzyılda tanınacaktır." (Vardar 2001: 23). Hintliler bu gelişkin dil bilimi yorumlarına dinsel metinlerini korurken ulaşmışlardır. Eski Yunan'dan daha gelişmiş bir dil bilimi anlayışına sahiplerdir.

Adlar yaratılmış mıdır, yoksa sonradan mı verilmişlerdir tartışması dil bilimi geleneği içindeki tartışmalardan biridir. Eski Yunan ve İbrani geleneği adların yaratıldığı konusunda hemfikirdir.

"Cratylus'ta olduğu gibi Tekvin'de de ilk adların yaratılmış olduğu varsayımı belirtilmesi gereken ilk noktadır. Bu hiçbir şekilde evrensel olarak kabul edilmiş bir inanış değildir. Hint dil bilim geleneğinde Sanskrit dilbilgicilerinin tartıştığı sorunlardan biri işte tam buydu: Sözcükler yaratılmış mıydı, yaratılmamış mıydı? Ama bu sorun ne ilk Yunan ne de İbrani düşünündeki tartışmalarda ortaya çıkar. Buradaki ön varsayım, dilin her zaman yaratıcı bir edimin ürünü olduğu ve doğal nesneler olarak sözcüklerin ise bağımsız varlıkları olmadığıdır. Bu yüzden araştırma, öncelikle ilk sözcüklerin kimin tarafından, nasıl ve niçin meydana getirildiği soruları üzerinde odaklaşır." (Harris ve Taylor'dan akt. Taylan 2018: 33).

Görüldüğü gibi yaradılışa dair farklı inanç taşıyor olmaları Hintlilerin adlar ile ilgili söylediklerini belirlemiştir. Vardar dil sorunlarının dinî kaygılarla ele alındığını Hintliler örneğinden yola çıkarak bizlere aktarır (2001: 23). Kitabın bütünlüğüne bakıldığında Batı dil bilim geleneğini iyi biçimde tanıtan Vardar, Doğu dünyasında dil bilim ile ilgili tartışmalara yer vermemiştir. Hintliler de yalnızca yukarıdaki örnek bağlamında geçmiştir. Oysa uzun bir yazılı kültüre sahip Doğu'da dil bilim ile ilgili tartışmaların olmadığı söylenemez. Batılı bir bakışla yaklaşıldığında Doğu'nun anlam ve bağlam ilişkisinin eksik kurulduğu söylenebilir. Bunun nedenleri arasında, çalışma

kuramlarının Batı merkezli oluşu ve Doğu'ya yaklaşımın yöntem sorunlarıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Batı kuramları ile çalışan bir dilbilimcinin aynı kuramları farklı bağlama dönüştürmesi zordur. Bununla birlikte Türkiye tarihindeki ideolojik ve sosyal değişimlerin dil çalışmalarını etkilemiş biçimleri, alfabe değişimi ve eğitim kurumlarının yapısındaki değişikliklerin bütünsel bir bakışla irdelenmesi oldukça önemlidir. Söz konusu bütüncül bakış açısını Batılı düşünürlerin ifadelerinde görmek mümkündür. Örneğin Wittgenstein'in Babil Kulesi ile ilgili ifadeleri şöyledir:

"Babil Kulesi miti, batı kültüründe ustaca gizlenmiş birçok şekilde yeniden ortaya çıkar. En önemli yirminci yüzyıl versiyonlarından biri Wittgenstein'in 'Philosophische Untersuchungen'da (1953) verilen inşaatçılar meselidir. Wittgenstein'in inşaatçıların dört sözcükten oluşan bir dilleri vardır; bu dört sözcüğün ne anlama geldiği üzerinde bir kere anlaşıldıktan sonra bu durum onlar için istedikleri herhangi bir yapıyı kurmaya yeterlidir. Wittgenstein burada inşaatçıların bir Babil Kulesi kurmakta olduklarını açıkça söylemez; ancak dildeki her şeyin kullananlar arasındaki iletişimsel anlaşmaya bağlı olduğu savını ortaya atmak için bu örneği kullanması rastlantısal değildir." (Harris ve Taylor'dan akt. Taylan, 2018: 41).

Benzer biçimde Bertrand Russell da dil öğretimiyle ilgili bir konuda St Augustine'nin doğrudan İncil'den aldığı ifadelerle benzer görüşleri dile getirir (Harris ve Taylor'dan akt. Taylan 2018: 37). Görüldüğü gibi hem Wittgenstein hem de Russell, dil ve anlam ile ilişkili düşüncelerini dile getirirken bağlamın etkilerine, dini ya da seküler oluşlarına bütüncül bir bakışla yaklaşırlar. Bu yönüyle bütüncül bir dil bilim ve anlam çalışması için Türkiye tarihindeki dönüşümlerin birlikte ele alınması ve dil bilimciler tarafından birlikte yorumlanması gereklidir.

Burada üzerinde durulan şey bilimin kendi imkânları içinde bilim dışı başka bir kaygı duyulup duyulmaksızın yapılabilmesidir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıla gelindiğinde büyük değişimler yaşanmıştır. Var olan devlet düzeninin ihtiyaçları karşılayamaması pek çok ıslahatı beraberinde getirmiş, sonunda Tanzimat döneminde bir dizi değişiklik yapılmıştır. Tanzimat sonrasının dikkat çekici gelişmelerinden birisi pek çok Osmanlı münevverinin dil bahsi ile uğraşmak zorunda kalmasıdır. Cevdet Paşa'dan, Şinasi'ye, Muallim Naci'den Cenab Şahabeddin'e bu liste uzayıp gider. Görüldüğü üzere dil ve onun ifade biçimi üzerinde düşünülmeye başlanmıştır. Belli ki artık medresenin klasik belagat geleneği etrafında sürdürülen dili iyi biçimde kullanabilme eğitiminden istenilen sonuç alınamamaktadır. Üstelik imparatorluk ciddi biçimde Batı'nın kültürel etkileriyle yüz yüze gelmektedir. Bu kültürel etkiye karşı çözüm üretilememesi hâlinde Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini tehlikede gören münevverler, eğitim gibi konulara ciddiyetle eğilmişlerdir.

Son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun çok çalışan simalarından Ahmet Cevdet Paşa pek çok konuya olduğu gibi belagat konusuna da eğilme gereği hissetmiştir. Paşa'nın kariyeri hakikaten ilginçtir. Başlangıçta ilmiye sınıfından olan Paşa bir süre sonra kalemiye sınıfına dahil olmuştur. Elbette klasik medrese eğitiminden geçmiş, ancak bununla yetinmemiştir. Matematik öğrenmekten, tasavvufa eğilmeye kadar

farklı alanlarla ilgilenecek kendisini yetiştirmiştir. Bu sıra dışı çizgisi onu, Osmanlı tarihinde kazaskerlik makamından vezirlik makamına geçirilen tek kişi yapmıştır (Chambers’den akt. Aydın vd. 2015: 226).

Cevdet Paşa belagat kitabında söze şöyle başlar: *“Tavâ’if-i mütemeddine, kendi lisanlarının kavâ’idini cem ile bir fenn-i mahsus olarak tedvin edegelmışlerdir.”* (Cevdet Paşa’dan akt. Karabey 2000: 1). Buradan çıkarılacak anlam medeni bir toplum olabilmek için kendi dilini iyi biçimde öğrenip, öğretmek gerekir. Çünkü medeni toplumlar bu işe has özel bir bilim dalı kurmuşlardır. Sonrasında Cevdet Paşa, kendine özgü ifade biçimiyle daha önce kavaidini yazdığı dilin belagatini yazmaya koyulur. Tabi o dönemde belagat kitabı yazmaya soyunan yalnız Cevdet Paşa değildir. Örneğin Cevdet Paşa ile aynı dönemde yaşamış Ahmet Hamdî Şîrvânî de belagat kitabı yazar. Fakat Şîrvânî’nin kitabı klasik belagat anlatımının pek dışına çıkmaz.

Cevdet Paşa’nın kitabı klasik belagat öğretisini modernleştirme çabası olarak düşünülebilir. Paşa, okuyup yazan birine rehber niteliğinde bir kitap yazmaya çalışmıştır. Bu nedenle diyelim ki söz sanatları ile ilgili örnekler verirken ağır ağıdalı dil kullanan nazımlardan kaçınmıştır. Paşa’nın sorulabilecek her soruya cevap vermeye çalıştığı kitap boyunca hissedilir. Bolca örnek vererek, devri düşünüldüğünde açık bir dille yazarak konuyu kalıcı biçimde zihnimize sokma gayretindedir. *“Çünkü söz, nâkıs olur ise ifâde kâsır olur. Ve ziyâde olursa kelâmda haşv ü lagv bulunur.”* (Cevdet Paşa’dan akt. Karabey 2000: 54). Sözün uzunluğu ve kısalığı bahsine dair olan bu cümle neredeyse darbimesel gibidir. Klasik belagat kitaplarında pek de görmeye alışkın olmadığımız muhavere yani karşılıklı konuşma içinde geçen sözlerle dair bile örnek verilir (Cevdet Paşa’dan akt. Karabey 2000: 58).

Cevdet Paşa, belagati nazmın klasik dar çerçevesi içerisinden çıkarıp daha modern bir hâle getirme gayretindedir. Böylelikle okuyup yazan her insanın ihtiyacına cevap verebilecek bir el kitabı hazırlamak istemiştir. Bu nedenle epey sanatlı, ağıdalı nazım örnekleri vermekten kaçınmıştır. Cevdet’in bir yığın işinin yanında belagat kitabı yazmaya soyunmasının pratik ihtiyaçlarla ilgili bir yanı vardır. Değişen toplumsal dinamikler beraberinde dil konusunda da değişmeyi getirmektedir. Böylece eski olan ihtiyaca cevap verememekte, toplumsal dinamiğe daha uygun çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Cevdet Paşa’nın belagat kitabı üzerinde bu denli durmamızın nedeni Paşa’nın gelenekten beslenirken onu dönüştürme gerçeğine de ustaca yanıt vermiş olmasıdır. Medrese eğitimi yani klasik kültüre hakim olması, bununla yetinmeyip kendini geliştirmesi, gelenekten beslendiği gibi onu dönüştürmesini de sağlamıştır. Uzunca bir süre üniversitelerde bu konuda kaynak olarak okutulan Kaya Bilgegil’in belagat kitabında belagat yalnızca klasik biçimiyle anlatılır. Verilen örneklerden konunun işleniş biçimine tümüyle medrese geleneğinin belagati işlenmiştir. Bilgegil’in kitabından yola çıkarak belagatin Cevdet Paşa ile beraber bir dönüşüm geçirdiğini anlamak zordur. Belagat tartışması klasiğin içinde olup bitmiş gibidir. Şüphesiz ki

Bilgegil belagatin geçirdiği dönüşümden haberdardır. Ancak alanda klasiğin dışında söz söylemek kolay değildir. Bu anlamda Yekta Saraç'ın belagat kitabı dikkat çekicidir. Saraç kitabında çağdaş edebiyattan örneklerle konuyu işlemeye çalışmıştır. Bunun yanında söz gelimi dil bilgisi ile belagat arasında nasıl bir ilişki vardır gibi güncel sorunlarla belagatin ilgisini kurmuştur (2019: 65). Böylelikle belagat klasiğin sınırları içine hapsolmemiş yaşayan hayatın sınırlarına dahil olmuştur. Bu husus Saraç'ın bilim yaptığı toplumsal şartların görece olgunlaşmış olduğunu da göstermektedir. Artık dinî olanın sınırlarında gezinip, onu çağdaş olanla bağlayabilmek eskisi kadar yanlış anlaşılmamaktadır.

Söz konusu olan başka bir edebî iklimin mahsulü olan belagati yeniden diriltmek, ayağa kaldırmak falan gibi nostalji peşine düşmek değildir. Bugün belagatten değil de kompozisyon bilgisinden, yaratıcı yazarlıktan, anlam biliminden söz ediyor olabiliriz. Bu gayet sağlıklı, olağan bir dönüşümdür. Söylemenin ve yazmanın hayatımızdaki önemi hiçbir zaman azalmayacağına göre nasıl söyleyip nasıl yazacağımız üzerine elbette düşünmeye devam etmek gerekir. Araçların farklı olması, isimlerin farklı olması bir şey değiştirmez. Fakat sağlıklı olan şudur ki geleneğin nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini bilmememizdir. Gelenekle olan bağ seküler olmak adına kopartılmıştır. Dolayısıyla bugün anlam bilim okuyan bir öğrenci, İslami gelenek içinde anlam ile ilgili nasıl tartışmalar yürütüldüğünden habersizdir. Dil bilimle ilgili başvurabileceği kaynaklar ister telif ister tercüme olsun, genellikle batıdaki dil bilim geleneğinden söz ederler.

Kendi geleneği içinde yürümeyen bu tartışmaların nasıl bir çıkmaza yol açtığını kendi deneyimlerimiz ile gözleme imkânımız olmuştur. Lisans düzeyinde anlam bilimi derslerinde öğrencilerin çok temel konularda bile zorlandığı görülmektedir. Genellikle anlam biliminin neden ders konusu olduğu öğrencinin zihninde net değildir. Çünkü öğrenci, okuma yazma bilen birinin herhangi bir metni alıp okuyabileceğini düşünmektedir. Metnin onu okuyanın çıkardığı anlamdan başka bir anlamı olup olmayacağını aklına dahi getirmemektedir. Bir başka husus derste kullanılan yardımcı kaynakların birçoğunun Batılı kaynakların göz önüne alınarak hazırlanmış olmasıdır. Şu hâliyle söz konusu ders, bir yığın teorik bilgi olarak görülmektedir. Mesela, temel anlam ne işine yarayacaktır, yan anlam nerede kullanılacaktır gibi bir berraklığa ulaşmak oldukça güçtür. Bunun yanında günlük hayatımızda yer eden, sağlıklı iletişimimizi sağlayan bir durum da bildirilişmedir. Bildirilişmenin sağlanabilmesi için bizim gönderdiğimiz mesajların alıcı tarafından doğru bir biçimde anlamlandırılması gerekir. Alıcının bu anlamlandırmayı sağlayabilmesi için göndericinin mesajlarının alıcının eğitimine, yaşına, sosyal konumuna uygun biçimde olması gerekir. Bu hem belagatin hem de retoriğin konusudur. Belagat buna müsavilik demektir. İletişim eşit seviyedeki insanlar arasında yapıldığında başarı kazanmaktadır. Belagatin eşitlikle kastettiğinin ne olduğu başarılı biçimde kavratıldığında bildirilişme konusu daha kolay anlaşılabilir. Öğrenci herhangi bir metinle karşılaştığında, karşılaştığı metnin düzeyi ne olursa

olsun doğrudan okuyup geçmektedir. Oysa bütün bu dil bilim dersleri ve tartışmaları daha zengin ifade imkânlarını görmek ve göstermek üzerine kuruludur. Eğer bu açıdan yaklaşırsak anlam dediğimiz olgunun en eski zamanlardan beri hayati bir yer işgal ettiğini görebiliriz. Eğer anlam meselesi bu denli hayati olmasa Tanzimat sonrası belagat, klasik usul okutulmaya devam edilirdi. Cevdet Paşa bütün o mesaisi arasında kavaide yahut belagat dair kitaplar kaleme almazdı.

Oysa çoğu kişi bütün bunlardan haberdar değildir. Çünkü dil bilimi ile ilgili kullanılan çağdaş kaynaklarda bu tartışmalardan bir iz görülmez. Belagat ise eski şiir vesilesi ile bazı ağdalı beyitlerin söz sanatları çözülürken faydalanılan bir kaynaktır. Şu hâlde böyle bir dil bilim eğitiminin çıkmazları olacağı açıktır. Bir zamanlar adına kitabet ve inşa denilen şey bugün kompozisyon bilgisi olabilir. Sonuçta hedeflenen etkili biçimde iletişim kurabilmenin, bundan öte kendi dilinde berrak biçimde düşünebilmenin bir yolunu bulmaktır. Bilmediğimiz geleneği, bildiğimiz yazının içinde ele alıp anlatamadığımız sürece bunu başarmamız zor görünmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma dil bilimi alanında gayret gösteren bir kişinin gündelik hayat içinde karşılaştığı sıkıntıların neticesinde doğmuştur. Her şeyden önce Türkiye’de bilim yapmanın, kimi bilim dışı kaygılarla yüz yüze gelmek olduğunun anlaşılması gerekir. Öğrenciye anlam bilimden söz ederken çağdaş anlam bilim yazını bırakıp belagatten, din bilimine uzanmaya söz etmek en başta öğrenci tarafından şüpheyile karşılanmaktadır. Bu gerilimi bilen kişi, güncel yazın üzerinden konuyu işlemeye çalışmaktadır.

Sürekli kendini tekrar eden bir kısır döngüdür bu. Geleneğin ne olduğu, onu küçük görmeden yahut yüceltmeden aktarılabilmelidir. Örneğin belagatteki tartışmaların Hüsn-i Ta’lil yaparak şiir yazmaktan daha geniş ve zengin olduğu anlaşılmalıdır. Bugün çağdaş retorikten dil bilimi öğretiminde yararlanıldığı gibi eleştirel düşünmede de istifade edilmektedir (Bowell ve Kemp’den akt. Tanrıseven, 2020: 30). Türkçede belagatin eleştirel düşünmeyle alakasını kurmaya çalışan bir teşebbüse dahi rastlamak güçtür. Oysa gelenek içinde belagati daha zengin bir çizgiye kavuşturanlar kalamcılardır. Kalamcıların felsefi düşünme biçimlerinin ve düşünsel tartışmaya açık oluşlarının bunu yarattığına şüphe yoktur (Saraç 2019: 26). Öyleyse düşünsel bir berraklığa ulaşabilmek için anlamdan geçmekten başka bir yol yoktur.

Dil bilimi bütün o teorik birikimi bu yetiyi kazandırmak için kullanmaya çalışır. Yaşanan hayatla bağlantısını kuramadığımız zengin geleneksel tecrübe, çağdaş dil bilimi içinde yerli yerine oturtamadığımız bu eski tartışmalar, düşünce ufukumuzu genişletmek şöyle dursun lüzumsuz bir müfredat yükünden farklı görülmemektedir. Daha serbest düşünebilen bir zihinle bilim yapamadığımız sürece bu kısır döngüden çıkmaya olanak yoktur.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES (2018), *Retorik*, (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BAYRAV, Süheyla (1998), *Filolojinin Oluşumu*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- BİLGEGİL, Kaya (1989), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CEVDET PAŞA, Ahmet (2000), *Belâgat-ı Osmâniyye*, (Haz. Turgut Karabey, Mehmet Atalay), Ankara: Akçağ Yayınları.
- CHAMBERS, Richard L. (2015), "Bir On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Âlimi: Ahmed Cevdet Paşa ve Eğitimi"(çev. Yusuf Aydın, Mustafa Gündüz), *Osmanlı Eğitim Mirası*, (Haz. Mustafa Gündüz), Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.187-227.
- FÂRÂBÎ (2019), *Kategoriler ve Retorik*, (Çev. Ali Tekin), İstanbul: Klasik Yayınları.
- HARRIS Roy ve Talbot J. TAYLOR (2018), *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları*, (Çev. Eser E Taylan, Cem Taylan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MERİÇ, Ümit (2009), *Babam Cemil Meriç*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ONG, Walter. J. (2003), *Sözlü ve Yazılı Kültür- Sözü'nün Teknolojileşmesi*, (Çev. Sema Postacıoğlu), İstanbul: Metis Yayınları.
- ORAK, Kadriye Yılmaz (2013), *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-i Osmânî*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2019), *Klasik Edebiyat Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TRACYCY Howell ve Gary KEMP (2020), *Eleştirel Düşünme Kılavuzu*, (Çev. Bilge Tanrıseven), Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- VARDAR, Berke (2001), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

